

Світлана Брижицька

ПЕРЕГЛЯДАЮЧИ НОТАТКИ ВІДВІДУВАЧІВ ШЕВЧЕНКОВОЇ МОГИЛИ (за книгами вражень)

Записи відвідувачів могили Т.Шевченка на Чернечій горі, зокрема, в тих книгах вражень, котрі ведуться з 1897 р., й посьогодні слугують джерелом, яке насвітлює складний, і для деяких прочан вельми болісний, процес розвитку національного самоусвідомлення, що є складовою такого ширшого поняття, як національна ідентичність. Проаналізувавши записи, зроблені відвідувачами з усіх регіонів України — західних, східних, центральних, — до 1926 р., можемо дійти висновку про досить високий рівень національного чуття, виявлений шанувальниками Кобзаря. Вони здебільшого посідають активну позицію в питанні мовного самовизначення, історії своєї держави¹. Чернеча гора стала для українців особливим, священним місцем; вклоняючись Шевченковій могилі, відвідувачі проймалися роздумами про автентичне, національне, про соборність народу. В цій статті маємо намір проаналізувати записи прочан із західних земель України. Їх збереглося за 1909—1925 роки небагато — всього 17; частина книг того буремного часу загинула.

Передусім кілька слів про можливості ознайомлення галицького читача з творами Шевченка. В Галичині вони, як відомо, поширювалися ще за життя поета, — їх знали ще в 1842 р. через петербурзький альманах “Ластівка” Є.Гребінки, а “Кобзар” можна було побачити вже в 1843 р.². До лектури галичан вочевидь потрапляли різні рукописні й друковані збірники віршів Шевченка, цикл поезій “Три літа”, видрукований в 60-х роках у журналах, російські повісті й щоденник, опубліковані у Львові, Коломиї. А ще українці Галичини, Буковини, Закарпаття мали змогу читати Шевченка у двотомному празькому “Кобзарі” (1876) — у виданні, котре лишалося недоступним для читачів у Російській імперії (див. 12—13)³. Є відомості, що в Галичині активно поширювалася женецьке видання поеми “Марія” в польській інтерпретації⁴.

Не лишилися, слід гадати, не поміченими коментарі до поезій, окремі статті про життя і творчість поета, що з’являлися друком наприкінці XIX — поч. XX ст. Шевченківську тематику досить широко представляла численна філокартія⁵. Значний вплив на різні верстви реципієнтів справляли щорічні (спочатку нелегальні, а згодом публічні) Шевченківські вечори, концерти, “поранки”, “святочні вечорниці”, відзначення днів пам’яті та панахиди на роковини поета, які влаштовувалися по містах і селах. Споруджували пам’ятники Шевченкові, висипали його символічні могили (7—17, 18—50, 52, 61). Усі ці заходи в Галичині сприяли популяризації поезії Шевченка, становленню феномена — великого поета, провісника свободи, незалежності України. Відтак формувалися історичні, культурні мистецькі погляди народу, визначалися соціально-політичні орієнтири. Ясна річ, на теренах Австро-Угорщини для українців не все складалося добре: були цензурні конфіскації

¹ Див. про це ширше: Брижицька С. Самовизначення та самоорієнтація мовної ідентичності українців: За записами відвідувачів могили Т.Шевченка 1897—1926 рр. // Дивослово. — 2003. — №5. — С. 30—33.

² Див.: Арсенич П. Тарас Шевченко і Прикарпаття. — Івано-Франківськ, 2001. — С. 7. Посилаючись далі на цю книжку, позначатимемо в тексті лише сторінку; див. також: Шевченківський словник: У 2 т. — К., 1976. — Т. 1. — С. 343. Галицькому читачеві вже натоді були відомі “Причинна”, “На вічну пам’ять Котляревському”, “Тече вода в синє море”, “Вітре буйний, вітре буйний!”, розділ “Галайда” з поеми “Гайдамаки”.

³ Маємо на увазі видання: Шевченко Т. Г. Кобзар. З додатком споминок про Шевченка писателів Тургенева і Полянского. У Празі: Nakladem knihkupectvi dra Grega a Ferd. Dattla. — У Празі, 1876. — 414 с. + портрет. Призначене для легального продажу; Шевченко Т. Г. Кобзар. [В 2-х томах]. З додатком споминок про Шевченка Костомарова і Мікешина. [Том II] Nakladem knihkupectvi dra Grega a Ferd. Dattla. — У Празі, 1876. — XXIII + 276 с., портрет. Друкарня Ед. Грега у Празі. Для легального ввезення.

⁴ Див.: Грицак Я. Поширення поеми “Марія” в Галичині // Рад. літературознавство. — 1986. — №3. — С. 51—54.

⁵ Див. На спомин рідного краю: Україна в старій листівці / Упор. М.Забочень, О.Поліщук, В.Яцюк. — К., 2000.

81 / 187 / 87

Удні 13/го червня 1926 року, влігав я до могили батька М. Шевченка в Галицькій Україні. Будучи вже молодий чоловік вже тоді. Сказавши мені думки, як би офіційно поїхав перед своєю смертю похоронити могили нашого предка, найом поїхав. М. Ш. Тоді прийшла їй форма до отримання для мене, де він був виставив собі виставлений рає виставили тебе батьку М. Ми болює в Україні родоми Мое; батьку Тарасе Шевченку і родик. Віди батьку батьку М. Але слава твоя не вмере; во він буде вродити єдиний наш.

Візіз з Галицької України одні 2/го червня 1926 року. Візіз із Івано-Франківська на Галицьку Україну 13/го червня 26/го. А. Бочар.

Східна Галичина, урод І. Новий ур. Львівської.

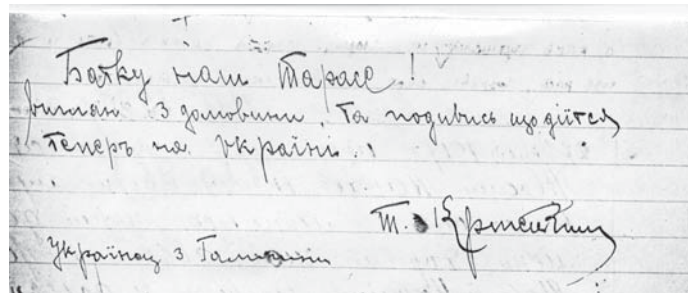
Шевченкових видань, польська влада переслідувала масові заходи по вшануванню пам'яті поета.

Ці особливості й умови формування національної ідентичності виразно позначилися на тих відгуках, що їх залишили у книгах вражень галицькі та буковинські українці, які відвідували могилу Т. Шевченка в період з 1908 по 1926 р. Адже в Австро-Угорщині вони не зазнавали таких національних утисків, таких принижень, як українці в імперській Росії. Відчуття національної ідентичності в українців Галичини та Буковини формувалось значно активніше. Не будучи позбавленими громадянських свобод, вони, попри різні обмеження, мали все ж таки школу рідною мовою, пресу, формувалися й національна інтелігенція та духовенство. Українці в Галичині та Буковині йшли хоча й складним, але природним шляхом формування нації. Тим-то в нотатках галичан, що містяться у книгах вражень, прикметним є особливе підкреслення не тільки своєї національної ознаки, а й регіональної приналежності: “Був на могилі Тараса Шевченка Василь Верховинець, рідний українець із Галиції” (запис вірогідно 1909–1910 рр.)⁶.

Коли в лютому 1914 р. заборонили святкувати в усій Російській імперії 100-річчя від дня народження Шевченка, у Східній Галичині, яка перебувала натовді у складі Австро-Угорщини, досить широко вшанували великого поета: пройшли маніфестаційні походи, святкові концерти. Активними учасниками ювілейних урочистостей по селах стали, зокрема, члени національно-орієнтованих товариств: військового “Українські січові стрільці” та спортивно-пожежного “Січ”. У містах Городенці, Станіславові, Путятинцях, Коломиї, Косові, в селі Шешори в березні, травні та липні 1914 року урочисто відкривали пам'ятні дошки, погруддя, пам'ятники Т. Шевченкові, насипали символічні могили (див. 17, 35–37, 73). Того ювілейного року чимало галичан відвідали Чернечу гору в Каневі. У книзі вражень, яка зберігалася тоді в хаті сторожа І. Ядловського, є такий запис від 4 липня 1914 року: “Поклін Батькові Тарасові. Галицькі Українці” (1914–1915. — Ф. 1. — № 776. — Арк. 19).

Окупація російськими військами Буковини та частково Галичини в ході першої світової війни істотно позначилася й на громадсько-суспільному житті регіону: на вживання української мови в офіційному житті накладено заборону, преса, друкарні піддаються

⁶ Книга вражень на могилі Тараса Шевченка. 1908–1910 рр. // Інститут рукописів ЦНБ ім. В. Вернадського НАН України. — Ф. 1. — № 775. — Арк. 170. Посилаючись далі на книги вражень, що зберігаються в цьому сховищі, будемо зазначати в тексті роки книги, фонд, аркуш. Нотатки відвідувачів подаємо в авторському написанні.

тотальному нищенню, самі ж українці зазнають переслідувань. Але навіть у часи воєнного лихоліття вихідці із західних областей відвідали Чернечу гору; зустрічаємо запис, датований 1915 роком: “Не забули, пом’янули не злим, тихим словом. Галичани – біженці” (1914–1915. – Ф. 1. – № 776. – С. 62).

На окупованих росіянами українських землях розгорнулася активна русифікація; так, галицьких та буковинських учителів на спеціальних курсах змушували вчити російську.

Два роки по тому з’являться наступні два записи, які своєрідно відбивають реакцію галичан на події, що відбувалися в липні та серпні 1917 року, а саме: проголошення II Універсалу Центральною Радою, виступи в Києві проти більшовиків, офіцерів та юнкерів, підтримка Центральною радою Тимчасового уряду. Проголошення самостійної української держави живило надії, оптимізм.

“Батьку наш, Тарасе! Виглянь з домовини та подивись, що діється тепер на Україні.

Українець з Галичини.[підпис] липень 1917 р.”⁷.

“Посітив Могили Сина України Т. Шевченка. Нехай живе Україна-Русь. Слава Т. Шевченка. Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля. Ще нам браття, усміхнеться воля. Гаразд.

30/ VIII 1917. села Корчина, повіта Сколе Тимофій Гаєвський” (1917–1921; арк. 37. – С. 97).

Своєю радістю національно-свідомі відвідувачі, прихильники Шевченка, прагнули поділитися із поетом – провісником вільної України.

Є відомості, що деякі галичани після 1917 року, повертаючись додому з російського полону, завертали по дорозі до могили великого Кобзаря, аби вклонитися святині (див. 39). Наведений нижче запис, можливо, якраз і з’явився за таких обставин: “Посітив могилу нашого незабутнього Кобзаря Тараса Гр. Шевченка. Юрій М. Чупрай. Галицький українець з м. Печеніжин. В Каневі 16. V. н[ового] с[тилю] 1918 року” (1917–1921. – Арк. 86. – С. 227).

Того ж дня гурт галичан у своєму записі як зраду інтересів українців оцінює остаточну окупацію німцями України після державного перевороту 29 квітня 1918 року, коли була розпущена Центральна рада й гетьманом України проголошено П.Скоропадського:

“Казав ти нам Тарасе	Ну, нічого батьку наш:
Усю ширу правду:	Держим заповітів.
Любїть, діти, Україну.	Гуртуватися всі ми будем,
Я цього не бачу, не бачу.	Щоб неньку не згубити.
Прийшли сини з Галичини	Ми жалкуєм, батьку наш,
Наш край визволяти	Що тебе немає.
З-під грабіжників-зłodіїв	Хоч приходим до тебе на могилу,
Рідний край спасати.	То тихо соловей співає.

16/ V [19] 18 [підписи]” (1917–1921. – Арк. 8. – С. 227).

Після майже однорічної, з липня 1919 року, окупації Східної Галичини Польщею Роман Борна із сумом занотує 20 червня 1920 року: “Батькові України поклін з

⁷ Книга вражень на могили Тараса Шевченка. 1917–1921 рр. – Арк. 34. – С. 91 // Науковий архів Шевченківського національного заповідника, м. Канів. Посилаючись далі на це джерело, зазначаємо в тексті роки книги, аркуш та сторінку. Відтворюємо кілька автентичних записів.

наддністрянських лугів і карпатських борів, з поневоленої ляхами Галичини” (1917–1921. – Арк. 186).

Подібний настрій і в автора з Гуцульщини:

“7 серпня 1924 року відбув прощу в Українську Мекку і поклонився тлінним останкам Співця за кращу долю поневоленого українського народу Безсмертного Тараса Григоровича Шевченка.

Інструктор-кооператор Олекса Цибуляк родом з Коломийщини – Східня Галичина.” (1924–1926. – Арк. 13).

Майже через рік цей чоловік ще раз прибуде до Канева, і в його словах знову звучатиме нарікання на тяжке життя під польською окупаційною владою:

“По раз другий приношу Тобі, Борцю за волю поневоленого Українського народу, поклін. Спи спокійно, Безсмертний Генію, і сни про кращу долю Галицьких Українців, які стогнуть під лядською кормигою.

1 липня 1925 року галичанин Цибуляк Олекса” (1924–1926. – Арк. 98. – С. 194).

Шевченкова могила галицькими прочанами сприймається як священний символ ідеї об’єднання українських земель у самостійній національній державі. В їхніх нотатках палко обстоюється українська соборність:

“У вівторок о 10-й годині дня 26-го серпня 1924 р. Було колись читав про могилу твою, Батьку ... Спи, Тарасе, спи, Тарасе, а воля хай встає, щоб порвати Західної України кайдани, щоб збудити сестру рідну, сестру України на Заході, із братами нашу Галичину. Додай сили, додай волі, щоб з’єднати нашу волю, щоб з’єднати Галичину із ненькою Україною.

Бассараб Михайло Онуфрійович” (1924–1926. – Арк. 20. – С. 30).

Ця ж думка про єдність рідної країни проймає до глибин душі прочанина, який прийшов на Чернечу гору в 1926 р.:

“Я син українського народу по той бік Збруча, що стогне під шляхецькою неволею, після довголітніх мрій відвідав твою могилу, великий пророче й борцю за краще майбуття – Тарасе Григоровичу Шевченко. Спи, наш батьку, а вітер під шум Дніпровських хвиль буде приносити тобі вісті з Соборної України. Твоя пісня буде нашою насолодою та ключем для тих, хто бореться за свободу всього українського трудящого люду.

18/ VI – 26. Учитель-галичанин заліз[нич]ної трудшколи Вовчук” (1924–1926. – Арк. 209. – С. 418).

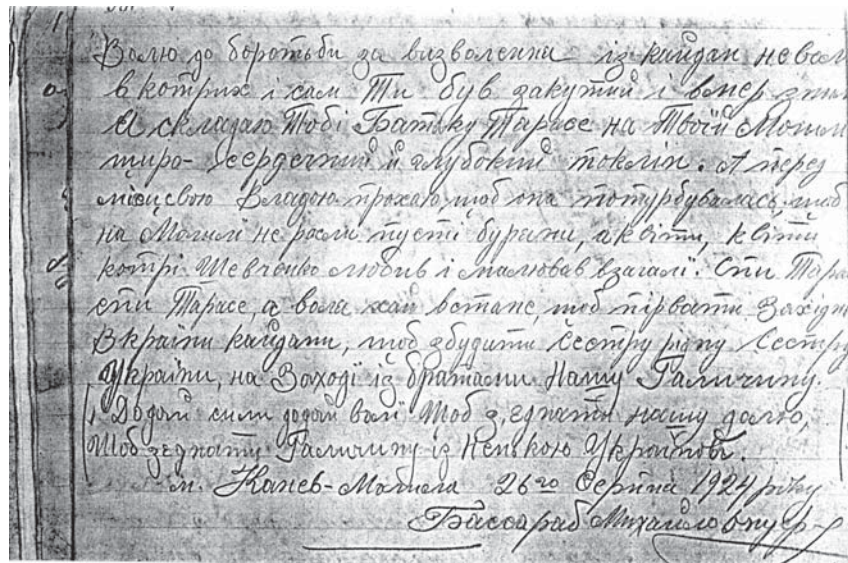
Прочани з буковинського краю представлені лише двома записами, обидва датовані 1925 роком. Це той час, коли після розпаду Австро-Угорської імперії в листопаді 1918 року Буковина опинилася у складі Румунії. Обидва автори далекі від оптимістичного твердження про “вже вільну Україну”, яке зустрічаємо в записах 1924–1926 рр. Буковинець Михайло Васкан із сумом констатує:

“5 липня [19] 25 р. Коли б ти встав, то, певно, не схотів би жить. З глибокою пошаною низький поклін твоїй могилі від зеленої Буковини і гір Карпат” (1924–1926. – Арк. 101. – С. 200).

А от Степан Пеленчук, емоційно змальовуючи сумні часи, вірить у прийдешню волю: “Відвідали твою, батьку, могилу сини закріпащеної ще України. Лютий ворог катує там робітників і селян, але недалекий час їх свободи. Твоє бажання, батьку наш, бачити всю Україну свobodною, в недалекому майбутньому сповниться. 19/ VII” (1924–1926. – Арк. 106. – С. 210).

Численні записи пройняті відчуттям синівського пошанування великого поета, пророка, – до нього звертаються на “ти”, іменують “батьком”. Прочани щиро зізнаються, що побувати на Чернечій горі стало для них віддавна мрією, осягненням життєво важливої мети. У двох записах галичан, зроблених в 1925 р., що йдуть один за одним, виразно виявнюється глибинний емоційний зв’язок із Шевченком:

“Дня 13/ VI червня 1925 року відвідав я могилу батька Т.Шевч[енка], Галицький Українець. Будучи ще маленьким хлопцем, вже тоді, снувались мені думки, якби скоріше,

хотя б перед своєю смертю, побачить могилу нашого провідника, нашого поета Т[араса] Ш[евченка]. І ось прийшла ця хвилина несподівано для мене, де якраз вибрав собі відповідний раз відвідати тебе, батьку Т[арасе]. Ми, Галицькі Українці, віддаєм тобі, батьку Тарасе, щиренький уклін. Спи, батьку Т[арасе]. Але слава Твоя не вмере і во вік буде в наших серцях жить. Виїзд з Галицької України дня 2/ VI червня [19]25 р. Від'їзд із Канева на галицьку Україну 13/ VI червня [19]25 р.

А. Босак. Східна Галичина, город Жовква, губ. Львівської" (1924–1926. – Арк. 87).

У другому записі висловлене чітко розуміння всенародного значення Шевченкової могили, відтак обстоюється необхідність розбудови її як цілісного меморіального комплексу. Галицькі екскурсанти дбають про стан священної могили, клопочуться про її відвідувачів, – аби вони, приїхавши здалеку, могли би зупинитись, побути у священному місці.

“Увага місцевої владі!

Перш за все ми, Галицькі Українці, звертаєм особливу увагу на те, що в хаті-читальні при могилі Т.Шевч[енка] повинна обов'язково бути бібліотека, тобто – повний збірник, творів Шевч[енка]. 2) Повинен обов'язково бути музей. 3) Їдальня. 4) Нічліжний дім. 5) Краще обладнаний Вами пам'ятник. Просимо ми, Галицькі Українці, звернути особливу увагу на все, вище згадане нами, обов'язково до 26 року, приступити до виконань цього. У противнім случаю будемо уважати за байдужість взагалі Влади [підпис]. Екскурсант із Галицької України. Город Львів. 13/ VI" (1924–1926. – Арк. 87).

Особливості національної політики Австро-Угорщини, Польщі, Росії в першій чверті ХХ ст. визначали певний тип розвитку національних відносин у цих країнах, відповідно формувалася й національна ідентичність українців, які жили на своїх етнічних землях у складі цих держав. Австро-Угорщина “не виказувала такої агресивності, як Російська імперія, не зазіхала на чуже, раз у раз уярмлюючи нових данників”, а у сфері політики та культури давала змогу Галичині “черпати з її давніх традицій і заведень в освіті, державному управлінні, праві тощо”⁸. А вже внаслідок окупації Галичини російськими військами, згодом Польщею права українців, зокрема на національний розвиток, усіляко утискуються. Записи 20-х років ХХ ст. містять багато нарікань на “ляхів”, проголошується прагнення відвідувачів-галичан до єднання зі Східною Україною, виразно виявнюється усвідомлення галичанами спільного зі “східняками” етнічного та національного походження. Мешканці Галичини підписуються у книгах вражень на могилі Тараса Шевченка загальним спільним етнонімом – “українці”, охоче додають регіональне визначення: “галицький українець”, “галичанин”,

⁸ Андрущенко Ігор. Галичина: тьманий спогад про стоєдину імперію // Українознавство-2002: Календар-щорічник, 2001. – С. 106-107.

“буковинець”. Це уточнення дуже показове, адже під час переписів населення в Австро-Угорщині (1880, 1890, 1900, 1910 рр.) та Польщі (1921, 1931 рр.) насильно запроваджувалися інші етноніми стосовно українців – “руський”, “русинський”. Тим самим штучно поділяли українську націю на українців та русинів, а мову – на українську й русинську. Відомо, що українців незрідка навіть і записували як поляків⁹.

Українці Галичини у своїх записах палко освідчуються у вірності Шевченкові – “батькові”, “борцю”, поетові-“провіднику”. Вони свідомо чинять опір тиску політичних реалій і чітко визначають своє місце в національній, культурно-історичній та суспільно-політичній системі координат. Відчутна європейська орієнтація галичан виявляється, зокрема, в тому, що вони розуміють відмінності в тій національній політиці, що її провадили стосовно України Австро-Угорщина та Росія.

Дослідники слушно відзначали, що широка популяризація поезії Шевченка сприяла перетворенню галицького рутенця на свідомого “українця із виразним національним обличчям”, а молодь “проти польського світогляду, проти минулого поляків ставила своє національне минуле, проти літературних творів польських корифеїв ставила твори свого корифея”¹⁰. Посіяні зерна пам’яті й любові сходять і понині. Почуття щему викликають рядки, написані в книзі вражень уже сьогоднішніми відвідувачами. Наведемо одну із недавніх нотаток.

“Уклін Тобі, Свята Земле! Уклін Тобі, Батьку Тарасе!

Моя покійна бабка Текля Городчук із-під Коломиї розповідала таку історію. Було це в далекому 1916 році. Захопили російські війська Галичину, почали обшуки робити в хатах нашого містечка Обертине. Всі українські книжки палили, спалили і Твій, Тарасе, “Кобзар”. Дуже бабка Текля плакала, бо в неї, просвітянки, була велика бібліотека. Все погоріло. Та повернувся російський офіцер знову до хати, побачив вишитий бабкою Твій портрет, – витягнув револьвер і вистрілив у Тебе, Батьку Тарасе. Бог дав можливість побувати на Твоїй могилі вперше. Я думаю, що стріляючи в Тебе, він стріляв у мене, в моїх дітей, внуків і правнуків, стріляв в наш страждальний український народ.

22.05.2002 р. Роман Яцик, референт Ів.-Франківського ВУТ “Просвіта”.

Записи у книгах вражень на могилі Шевченка в Каневі переконливо засвідчують, що національне самоусвідомлення галицьких українців на початку ХХ ст., коли зіставити з українцями підросійськими, було значно розвиненішим завдяки “незрівнянню вищому рівню громадських свобод у Галичині”¹¹ – складовій європейських держав (Австро-Угорщини, Польщі). Самоусвідомлення галичан витримало нещадні репресії радянських часів і стало “могутнім каталізатором національно-визвольних змагань у наш час”¹², підтримувало й підтримує українців, яким і нині доводиться відстоювати свою національну ідентичність.

м. Канів Черкаської обл.

⁹ Див.: Кубійович В. Західні українські землі в межах Польщі 1920–1939 // *Етнографічні відношення*. – Чикаго; Нью-Йорк, 1963. – С. 15, 26.

¹⁰ Петрикевич В. Шевченко і шкільна молодь // *Рідна школа*. – 1939. – Ч. 6/7. – С. 90. Цит. за: Арсенич П. Назв. вид. – С. 15-16.

¹¹ Залізняк Л. Україна на цивілізаційному порубіжжі // *Українознавство-2002: Календар-щорічник*. – К., 2001. – С. 71.

¹² Там само.

